نالی بەتەنیا موریدی خوابووە

حەکیم مەلا ساڵح
(هەڵەبجە)

برای بەڕێز د. عەبدوڵڵا خدر مەولود لە ژمارە (١٠٥)ی ئەم گۆڤارە ئازیزەدا وتارێکی بەناونیشانی (نالی و سۆفیگەریی) بڵاوکردۆتەوە. ئەم بەسەر کردنەوەیەی نالی لە ڕووی تەسەوفەوە، کارێکی بەجێیە و پێویستە دەستخۆشانەی بکرێت، چونکە تا ئێستە کەس بەم شێوەیە خۆی بەو بەیتە شیعرییانەی نالی-یەوە خەریک نەکردووە کە قسە لەسەر تەسەوف دەکەن، واتە ئەو بەیتانەی کە وشەو دەستەواژەو ئاماژەی سۆفیگەرییان تێدایە، بەڵام ئەوەندە هەیە وتارەکە پێویستی بەوەیە لەسەری بوەستین، چونکە بەڕێزیان هەوڵیان نەداوە بە وردی و بە تێڕامانەوە دەست لەسەر لێکدانەوەی وشەکان دابگرن و شییان بکەنەوە. دیارە ئەوەش لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی شاعیرێکی گەورەی وەکو نالی-دا کەم وکورت دێنێ، چونکە هەموو دەزانین نالی تاقانە شاعیری کوردە کە بەوپەڕی تواناو دەسەڵاتەوە یاری بە وشە کردووەو خۆی واتەنی (بۆ ئەوکەسەی کە شاعیرە سەد داوی نایەوە). یا وەک دەڵێ،

بەحری غەزەلم پڕ لە دوڕو گەوهەرە، ئەمما
غەوواصی دەوێ یەعنی بە تەعمیقی بزانە. ل ٤٨٠

نالی لە هەندێ بەیتی دیکەی ناو دیوانەکەیدا نیشانەی (لەخۆبایی بوونی) خۆیمان پێش چاو دەخات، ئەمەشی بۆ ئەوە کردووە.

یەکەم: لە گۆڕەپانی شیعردا کە ئەوەش خەسڵەتی زۆر لە شاعیرە گەورەکانە و شانازی بەشاسواری خۆیەوە دەکات.

دووەم: سەرنجیشمان ڕادەکێشێ بۆ ئەوەی کە بە

وریاییەوە بچینە ناو دنیا پڕ لە سیحرو ئامـاژەو ئیحاو کینایەکانی.

دکتۆر لە باسەکەیدا ئەم بەیتەی هێناوەتەوە:

یەک ڕەنگم و بێ ڕەنگم و ڕەنگین بە هەموو ڕەنگ
بەم ڕەنگە دەبێ ڕەنگ ڕژیی عیشقی حەقیقی. ل٦٥٥

بەڵام وەک لێکۆڵەرێکی دنیـای سـۆفـیـگەری هیچ ڕاڤـەیەکی لەسـەر وشـەکـانی ئەم بەیتـە نەکـردووە، بە تایبـەتی وشـەی (ڕەنگ) کـە شـاعـیـر بە چەند شـێـوە هێناویەتی و پانتاییەکی گەورە لە جیهانی سۆفیگەریدا داگیر دەکەن. بۆ لێکدانەوەی ئەم وشەیەو چەند وشەیەکی دیکەی سۆفییانەی نالی پێویستە پشت بەسەر چاوەکان ببەستین و تێکرای جوگرافیای سۆفیگەری بپشکنین تابتوانین لە واتا شاراوەکانی ژێر پەردەی وشەکانی شاعیر تێبگەین، بۆ ئەم مەبەستە ئێمە بەپشت بەستن بە سەرچاوەکـانی بەردەسـتـمـان، هەوڵ دەدەین یەک یەک وشەکان بەم شێوەیە شی بکەینەوە.

(١) ڕەنگ: لە دنیای سۆفیگەریدا بریتییە یاکینایەیە لە (رسوم) و (تعلقات) و (قیود)ی بەشەری. لەسەر ئەم وشەیە سوڵتان ئیسحاقی گەورەی کاکەییەکان دەڵێ:

دەس مەدەر وەی ڕەنگ مەواچەومەگۆ
دەعوای شەککاکان بادابمانۆ (١)

واتە: هیچ هەقت بەسـەر (رسـوم) و (تعلقـات) و (قیود)ی بەشەرییەوە نەبێ، باگێرمەو کێشەو ناکۆکی نێوان گوماندارا هەر بمێنێ.

(حافزی شیرازی)ش لە بەتێکیدا دەڵێ:

ساقیا می دەکە جزمی نشکند پرهیزرا
تا زمانی کم کنم این زهد رنگ آمیز را.

واتە: ئەی مەی گێڕ (خوایە) مەیم دەیە (باوەڕم بەرێ) چونکە جگە لە (مـەی- باوەڕ) هیچ شـتـێکی دیکە ئەم حەزەرو دوورە پەرێزییەم ناشکێنێ، ئەمـەش بۆ ئەوەی تا ڕۆژگـارێ ئەم خـواپەرسـتـیـیـە ڕووکـەش و دوور لە (حەقـیـقـەت)ە کە بە (رسوم) و (تعلقات) و (قیود)ی بەشەری داگیر کراوە کەم بکەمەوە. (٢)

مـەولانا جـەلالەدینی ڕۆمی-یش بەم شێـوەیە دەستی لەسەر وشەی (ڕەنگ)داگرتووە و دەڵێ:

عشقهایی کز پی رنگی بود
عشق نبود عاقبت ننگی بود

واتە: ئەو عـیشـقانەی کە بۆ بەدەست هێنانی (ڕەنگێ) بێت: واتە بۆ دەستکەوتی دنیـایی بێت، ئەوە عـیـشـقی حەقـیـقی نیـیـە و سـەرەنجامـەکـەی نەنگی و ڕیسـوا بوونە. (٣)

ئیـتـر ئەگـەر نموونە لەسـەر (ڕەنگ) بێنینەوە لەلای شاعیرە سۆفیەکان، ئەوە ئەوەندە زۆرن کە لێرەدا جێگایان نابێـــتـــەوە وپێم وایە ئەو سێ نموونەیە بەس بێ بۆ مەبەستەکەمان.

(٢) نـالی دەڵێ- یەک ڕەنگم- (یەک ڕەنگی) لە تەسـەوفـدا بریتـیـیـە لە دڵسـۆزی و ڕاسـتگۆیی و خۆشەویستی دوور لە ڕیایی و دوو ڕوویی. (٤)

هەر لەم ڕووەشەوەیە کە نالی لە هەندێ بەیتە شیعری دیکەیدا گاڵتە بەعیشقی ساختەی هەندێ زاهید و سۆفی دەکات. وەک:

صۆفی کە سلووکێکی هەیە، عوجب و ریایە. ل٥٦٥

یا دەڵێ:

ریشەکەی پان و درێژە، بۆ ریا خزمەت دەکا. ل١٢٨

یا دەڵێ:

خاطری زاهیدە خاڵیی، خاڵیی
نییە، ئەڵبەتتە، لە بێنێکی ریا. ل١٢٧

لەم بارەیەوە بەیتی دیکەشی هەیە و هەمـوویان ئەوە دەسەلمێنن کە نالی خۆی بە (یەک ڕەنگ) زانیوەو سۆفی و زاهید و واعیزە ساختەچییەکانیش بە ریاکارو دووڕوو.

(٣) نالی دەڵێ- بێ ڕەنگم- بێ ڕەنگی)= لە دنیـای سۆفـیگەریدا بەکەسێک دەگوترێ کە واز لە خـۆشی و ناوبانگی دنیـایی بێنێ و هەرچی دەیکات بۆ نزیک بوونەوە لە خواو ژیانی ئەو دنیا بێت، واتە (کـەسێ کە بەشوێنی ناوبانگ و زەرق و بەرقی دنیادا نەگەڕێ). (٥)

(بێ ڕەنگی) لە کـوردیدا واتای سیـفـەتێکی جوان و گەورەی بۆ خودا وەرگرتووە، وەک لە خواردنی سوێندێکدا

دەگــوترێ (بەخــوای بێ ڕەنگ قــەســەم) یا دەگــوترێ (بەوکەسەی کەس لە ڕەنگی نییە). مەولەوی تاوەگۆزی لە بەیتــێکیــدا وشــەی (بێ ڕەنگی) بەم شــێــوە بەکارهێناوە:

بولبولی گوڵشەن بێ نام و نەنگیی
تەزەرووی سەرسەرووی باغچەی بێ ڕەنگیی. ل٧٣.

وشەی (بێ ڕەنگی) لەم بەیتـەدا بە بەرز ڕاگـرتـن پلەو پایەی خواناسی شێخ حەسەنی مەولاناوایە کە شیعرەکەی بۆ نووسیوە. مەبەستی ئەوەیە کە ئەو شێخە لەلایەکەوە (بولبولی نێو گولزاری بێ ناوی و بێ باکییە لە هەموو جیهان و لەلایەکی دیکەوە تەزەرووی- جۆرە باڵدارێکە- سەرچڵـە پۆپەی دارسەرووی ئەوەیت کە هەر چیت کرد هەربۆ خودابوو نەک بۆ ناوبانگ و زەرق و بەرقی دنیا)

(٤) دەڵێ (ڕەنگین بە هەموو ڕەنگ)= ئەمە زاراوەی نالی خۆیەتی و مـەبەسـتـیشی ئەوەیە کە ڕۆح و گـیـانی بەهەمـوو ڕەنگەکـان- هەمـوو تەریقـەتە سـۆفـییـەکـان- ڕەنگاوڕەنگ کراوە. واتە هەموو تەریقەتەکانی قبووڵە و خۆی نەشکاندووەتەوە بەلای یەکـێکیـاندا، چونکە پێی وابووە هەمـوویان لە بنجدا بۆ خـواپەرسـتی دامـەزراون. هەروەکـو لـەبارەی (سـیـادەت)یشـەوە جیـاوازی لـەنێـوان لایەک ولایەکیداناکات. ئەوەتا دەڵێ:

کە جێگەت بۆ عیبادەت بێ، چ فەوقانی، چ تەحتانی
کــە حــوبت بۆ ســیــادەت بێ، چ (بەرزنجی)، چ (باراوی). ل٦٨٩

هەروەها لەسـەردەمی ژیانی نالیـدا هەردوو تەریقـەتی (قادری) و (نەقشبەندی) لە کوردستاندا، بەتایبەتی لە سلێـمـانی و دەوروبەریدا برەوی تەواویان هەبووە، بەڵام دیارە نالی ڕێزو خۆشەویستی بۆ هەردوو لایان هەبووە و بەیەک چاو سەیری کردوون. ئەگـەرچی لە غـەزەلێـکیـدا دەڵێ:

لە عەکسی زاتی بێ ڕەنگت هەتاکەی دیدە ڕەنگین بێ
جنوونی لەیل و مەیلی نەقشبەندیی عەکسی ئەسما بێ

مەگەر هەریاری نەقشینم ببێتە نەقشبەندی دڵ
کە نەقشی غـەیری ڕەنگی ئەو بە ئاوی دیدە شۆرابێ.
ل٦٠٠

لەم دوو بەیتـەدا وشـەی (نەقشبـەندی) لەیاری کـردن بە وشە دەچێت، ئەگینا هیچ واتایەکی تێدا دیارنییە کە لەم تەریقـەتـەدا تەمـەسـوکی لە دەسـتی کـەسـێکدا کـردبێ، بەتایبەتی مـەولانا خـالیـد کـە هەم خزمـیـەتی و هەم ئەم ڕێبازەی بۆ جاری دووەم هێناوەتەوە ناو وڵاتی کوردەواری (*). واتە لە هەردوو بەیتـەکـەدا نیـشـانـەی (مـورید) و (مــوراد) دیارنیــیــە، پێم وایە نالی خـۆی زۆر لەوە بە گەورەتر زانیوە کە ببێتە (مورید)ی شێخێک و ئەوەندە بەرز فـرپوە تەنیــا خــودای بە (مــوراد) زانیــوە. ئەم مـەبەسـتـەش لە پارچە شـیـعـری یەکـەمی پیـتی ئەلفـدا بڕیوەتەوە کە سەرەتاکەی دەڵێ:

ئەی جیلوەدەری حوسن و جلەوکێشی تەماشا
سەر ڕشتەیی دین بێ مەدەدی تۆ نییە، حاشا. ل٧٥.

(٥) دەڵێ- ڕەنگ ڕژێ- ئەمـەش زاراوە تاشینی نالی خۆیەتی و لە جـێگەی (تلوین) بەکـاری هێناوە. وشـە، (تلوین)یش لە ڕێبـازی تەسـەوفدا بریتـییـە لەوەی کـە «بەپشت بەستن بە ئایەتی پیرۆزی (كل يوم هوفي شأن) تەلوین سیـفـەتێکە لە سیـفـەتەکـانی خـوداو بڵندترین پلەیە» (٦) لەبارەی وشــەی (تلوین)ەوە ئیبن عــەرەبی دەفەرمووێ!

ان التلون من حال الي حال
دليل صدق على العالي من الحالي.

واتە: هەروەکـو ڕەنگاوڕەنگ کردن لە حـاڵەتێکەوە بۆ حـاڵەتێکی دیکە بەڵـگەی ڕاسـتگۆییـە لەسـەر حـاڵەتی بڵندی حاڵ. (٧)
مـەولەوی تاوەگـۆزی لە وەسفی شـێـخی سیـراجـەدینی نەقشبەندیدا دەڵێ:

بێ (تەلوین) نەسای تەمکین دا مەکین
(روح الله روحه آمين).

واته: ئەی شێخێ کە لەژێر سێبەری دامەزراوی و نەگۆڕانی وەزع و حاڵەتدا جێگات گرتووە، خوا گیانت تواناترو بەهێزتر بکات. (٨)

هەر لەم بەیتەدا نالی دوو وشەی دیکەی سۆفیانەی هێناوە کە پێویستە بۆ باشتر نزیک بوونەوە لە مەبەستەکەمان قسەیان لەسەر بکەین.

(أ) عیشق= لە بنچینەدا دەکرێ بە دووبەشەوە، ١- (عیشقی حەقیقی= خودایی) ٢- (عیشقی مەجازی= دلْداری لەگەڵ کیژان). نالی لەم بەیتەیدا مەبەستی عشقی یەکەمە، چونکە وشەی (حەقیقی) بە دوادا هێناوە. عیشق لە قامووسی سۆفیگەریدا بەم شێوە لێکدراوەتەوە.

١- ئاگرێکە کەبەر دەبێتە دڵ و خۆشەویست دەسووتێنێ، عیشق زەریای بەڵایەو شێتی خودایی و جۆش و خرۆشی دڵ و مەعشووقی بێ واسیتە). (٩)

٢- ئیبن عەرەبی دەڵێ (عیشق خۆشەویستی لە ڕادەبەدەرە کە لە قورئاندا بە شیددەتی ئەڤین لێکدراوەتەوە، وەک خوای گەورە دەفەرمووێ (والذین أمنوا أشد حبا لله).

واتە ئەوانەی کە باوەڕیان هێناوە عیشقێکی توندو تۆڵیان بە خوداوە گرێ داوە.) (١٠).

شێخ فەریدەدینی عەتار دەڵێ: تەریقەتی ئێمە لە حەوت هەنگاو پێکهاتووە کە بریتین لە ١- وادي الطلب.

٢- وادي العشق. ٣- وادي المعرفة. ٤- وادي الاستغفار. ٥- وادي التوحيد. ٦- وادي الحيرة. ٧- وادي الفقر و الغني. (١١)

کەواتە لەم پۆلێن کردنەی شێخی عەتاردا عیشق هەنگاوی دووەمە و دوای هەنگاوی (الطلب) دێت.

(الطلب) واتە داخوازی لە خوای گەورە، یاخود گەڕان بەدوای خودادا.

(ب) وشەی - حەقیقی- واتە (ڕاستەقینە) کە مەبەست ئەوەیە لە ڕووی ڕاستییەوە عیشقی خوا بچەسپێتە دڵتەوە. عیشقێک کە تەمەنی درێژە و سەرتاسەری ژیانی ئەم دنیاو ئەو دنیا دەگرێتەوە، بەپێچەوانەی عیشقی خوازراوەوە کە تەمەنی کورتە.

بەم شێوەیە بە لێکدانەوەی وشەکان گەیشتینە ئەو ئەنجامەی کە بەیتەکە پڕ بەپڕ دەچێتە خانەی تەسەوفەوە و نیشانیشی دەدات کە نالی خودای بە تاقانە مورادی خۆی زانیوە، واتە ڕاستەوخۆ خودای هەڵبژاردووە نەک وەکو (مەولەوی) و (مەحوی) و (حەریق) کە شێخەکانی خۆیان کردۆتە سەرچاوەیەک بە گەیشتن بەخودا. بەم پێیە نالی وەک (عاریف) دێتە ژماردن و دەبێ بە (مەولەوی) و (مەحوی) و (حەریق) بڵێین (صۆفی) یا (مورید).

* * *

ئەم بەیتەی کە باسمان لێوەکرد لە غەزەلێکی پێنج بەیتیدا داڕشتووە کە غەزەلەکە پڕە لەوشەو دەستەواژەی دیکەی سۆفیانە، وەکو (ساقی، مەیخانە، ڕەحیق، حەرەم، حەضەر، سەفەر، وەتەن، ئەهلی طەریق) کە هەریەکێ لە مانەش شیکردنەوەو لێکدانەوەی تایبەتییان دەوێ، کە ئەمەش کرا ئەوکاتە غەزەلەکە بەگشتی دەچێتە خانەی تەسەوفەوەو جێگایەکی بەرزو شایان دەگرێت.

نالی لە ڕووی بابەتەوە دەستی لەسەر هەر شتێ داگرتبێ گەیاندوویەتییە لووتکە، ئیتر لە باسی کەرەکەی خۆیەوە بیگرە تا دەگاتە ڕووبەڕوو وەستانی زانایەکی گەورەی وەکو (موفتی زەهاوی)، یان زۆر لەوە بەرزتر قسەکردن لەگەڵ خودادا. کەواتە لەباری تەسەوفیشەوە هەمان کاری ئەنجامداوە، لە کاروانی شیعری کوردیدا لە ڕووی ناوەڕۆکی سۆفیانەوە مەگەر (مەلای جزیری) و (شێخی زیائەدین) توانیبێتیان بەمی بگەیەنن، ئەمیش بە مەرجی ئەوە کە هەرگیز ئەم دوو زاتەش نەیانتوانیوە وەکو ئەم وردەکاری لە داڕشتنی شیعرەکانیاندا بکەن، چونکە سەبارەت بە نالی نابێتە زیادەڕۆیی ئەگەر بڵێین (لە- یاری کردنی بە وشە-دا هیچ شاعیرێکی دیکەی کلاسیکی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی پێناگات).

نالی دوابەیتی ئەم غەزەلەی بەم شێوەهێناوە، دەڵێ:

خەڵقی کە هەموو کودەکن و بەستەزوبانن

بابێن و لە (نالی) ببیەن شیعری سەلیقیی. ل٦٥٧

نالی لێرەدا ڕووی دەمی لە هەموو خەڵکی کوردستانە- بە شاعیرەکانیشەوە- کە ئەو دەمە بوونەتە دوو تیرە، تیرەیەکیان بەلای تەریقەتی قادری و ئەوی دیکەیان بەلای تەریقەتی نەقشبەندیدا ڕۆیشتوون، ئەم هەموو خەڵکە بە منداڵ و بەستەزمان دەداتە قەڵەم داوایان

لێدەکات کە بێن گوێ لە شیعری پڕ لە وردەکاری و جوان و نایابی ئەم بگرن تا بە ڕاستی بزانن ڕێگەی خوا ناسی و گەیشتن بە خودا لە کوێوەیە.

سەرچاوەکان و پەراوێز

١- سەرەنجام- دەورەی هەفتوانە. لێکدانەوەی سدیق سەفی زادە. ل ١٥٨.

٢- فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی. د. سید جعفر سجادی. ل ٢٣٥.

٣- تەصەوف چیە. نووسینی: ئەمین شێخ عەلائەدین نەقشبەندی. ل٤٩٨.

٤- فەرهەنگی عمید- حسن عمید ل١١١١.

٥- تەصەوف چیە. ل٤٩٧.

٦- فرهنگ اصطلاحات عرفانی ابن عربی. نویسنده دکتر گل بابا سعیدی. ل١٧٢.

٧- هەمان سەرچاوە ل ١٧٢- ١٧٣

٨- دیوانی مەولەوی. ل٢٩٩

٩- فرهنگ اصطلاحات عرفانی ابن عربی ل ٥٣٠- ٥٣١.

١٠- هەمان سەرچاوە/ ل٥٣١.

١١- تەصەوف چیە. ل ٥٠٦.

(*) لە بارەی تەریقەی نەقشبەندییەوە لە کوردستان، دکتۆر عەبدوڵلا نووسیویە: نەقشبەندی ئەو تەریقەتەیە کە لەسەردەستی مەولانا خالید لە کوردستان بڵاو بۆتەوە!!

سەبارەت بەم بۆچوونەی بەڕێزیان دەبێ بڵێین: ئەم ڕێبازە چەند سەدەیەک بەر لە مەولانا خالید گەیشتۆتە کوردستان، مەلای جزیری و شێخەکانی بەرزان سەربەم ڕێبازەن کە بەتەمەن زۆر پێش مەولانا خالید کەوتوون. کەواتە مەولانا بۆ جاری دووەم ئەم تەریقەتەی هێناوەتەوە کوردستان، نەک ئەوەی یەکەم کەس بووبێ.